

Яницька О. Ю., к.пед.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ХХІ СТОЛІТТІ

***Анотація.** В статті досліджено різноманітні аспекти реформування освіти. Проаналізовано процес перетворень у вищій освіті у кількісному та якісному аспектах. Розкрито проблеми розвитку вищої освіти під час запровадження Болонського процесу в Україні. Зроблено порівняльний аналіз поширення вищої освіти в Україні, країнах Центральної та Східної Європи, а також у світі загалом. Порівняно подібності та відмінності перешкод на шляху українських та європейських студентів до міжнародної мобільності. Визначено цикл змін вищої освіти у світлі вимог закону України «Про вищу освіту», прийнятого 1 липня 2014 р.*

***Ключові слова:** Болонський процес, реформування, міжнародна мобільність.*

***Аннотация.** В статье исследованы различные аспекты реформирования образования. Проанализирован процесс преобразований в высшем образовании в количественном и качественном аспектах. Раскрыты проблемы развития высшего образования при введении Болонского процесса в Украине. Сделан сравнительный анализ распространения высшего образования в Украине, странах Центральной и Восточной Европы, а также в мире целиком. Сравнены сходства и различия препятствий на пути украинских и европейских студентов к международной мобильности. Определен цикл изменений высшего образования в свете требований Закона Украины «О высшем образовании», принятом 1 июля 2014 г.*

***Ключевые слова:** Болонский процесс, реформирование, международная мобильность.*

***Annotation.** The article deals with various aspects of education reform. The process of change in higher education, both in quantitative and qualitative aspects is analyzed. The problems of higher education in the implementation of the Bologna process in Ukraine are revealed. The comparative analysis of higher education in Ukraine, countries of Central and Eastern Europe and in the whole world is done. The similar and different obstacles for Ukrainian and European students concerning international mobility are compared. The cycle of changes in higher education in the light of the law of Ukraine «On Higher Education», adopted 1 July 2014 is determined.*

***Keywords:** the Bologna process, reforming, international mobility.*

Значення вищої освіти для гармонійного розвитку держави важко оцінити. У теперішній час в Україні активно здійснюється реформування освітньої системи. Особливої значущості в цьому процесі набуває модернізація вищої школи. Запровадження Болонського процесу в Україні було спрямовано на підвищення рівня освіти та інтеграцію її в єдиний європейський освітній простір, адже здобутки були неоднозначними. Прийняття нового закону України спрямовано на автономію українських університетів та створення сучасних механізмів забезпечення якості у вищій освіті. Законом України «Про вищу освіту» передбачено кінцевий результат: розкриття сукупного потенціалу, який має українське суспільство; підвищення відповідальності менеджменту університетів, викладачів та студентів за якість вищої освіти. Зазначене визначило актуальність даного дослідження.

Різноманітні аспекти реформування системи освіти, у тому числі вищої, висвітлено в працях академіків, членів НАПН України та інших учених: В. Андрушенка [1; 2], Г. Артемчука [3], М. Євтуха, В. Лугового [4; 5], М. Згуровського [6], В. Яблонського [7; 8] та ін. Однак разом із позитивними оцінками відзначається недостатня якість освіти, неконкурентоспроможність, зношеність фондів.

Українські дослідники вважають, що реформування – це процес перетворень, який зумовлений змінами характеру розвитку предмета, залежить від розвитку суспільства та його потреб як у кількісному так і у якісному аспектах. Так, В. Андрушенко [1; 2] проаналізував реформування вищої освіти з часів незалежної України: початок формування нормативно правової бази, здійснення переходу до ступеневої освіти. Нормативні основи реформування вищої освіти розкриті у публікаціях В. Кременя [2]. В. Войтенко велику увагу приділяв організаційним питанням [9] реформування вищої освіти в Україні.

Метою нашої роботи є дослідження модернізації вищої освіти в Україні та перспектив її розвитку у світлі «Закону України про вищу освіту». Відповідно до мети в статті реалізуються такі завдання:

- проаналізувати досягнення і проблеми розвитку вищої освіти в Україні;
- порівняти поширення вищої освіти в Україні, країнах Центральної та Східної Європи, а також у світі загалом;
- порівняти подібності та відмінності перешкод на шляху українських та європейських студентів до міжнародної мобільності;
- визначити вимоги до зміни вищої освіти у світлі закону України «Про вищу освіту», прийнятого 1 липня 2014 р.

Важливі зміни у вищій школі України відбулися в 2005–2008 рр., після приєднання України 19 травня 2005 року на конференції у норвезькому місті Берген до Болонського процесу. Після цього в нашій країні розпочалося широке впровадження Болонських принципів. При цьому в

першочерговому порядку було здійснено такі заходи, які відповідали Болонським вимогам:

- запровадження кредитної системи обліку надання студентам освітніх послуг;

- зниження аудиторного навантаження на студентів та надання їм більше часу для самостійної підготовки;

- перехід від п'ятибальної системи до стобальної шкали оцінювання знань.

Однак, в зв'язку із відсутністю досвіду під час впровадження основних принципів, задекларованих Болонським процесом, відбулося неконтрольоване збільшення кількості ВНЗ та їх студентів, що разом із зменшенням тривалості аудиторних занять, зниження кваліфікаційного рівня викладацького складу та відсутністю у багатьох випускників реальних можливостей для працевлаштування, спричинило загальне зниження якості української вищої освіти.

Тому, все частіше в роботах і виступах окремих науковців (М. Винницький, В. Киркач) [10; 11] звучать застереження про неоднозначність бездумного перенесення в українську вищу школу освітянського досвіду західно-європейських країн. В. І. Сощик [12], відзначає, що традиційно в Україні існував широкий суспільний запит щодо якісних освітніх послуг, вагомий престиж вищої школи, що значною мірою було збережено і в пострадянський період. Про це, зокрема, свідчать високі показники поширення вищої освіти в Україні, порівняно із іншими країнами світу. Як випливає з глобального освітнього дайджесту 2011 року, що його періодично укладає Інститут статистики ЮНЕСКО, згідно з останніми наявними статистичними даними, Україна належить до основних ключових лідерів у галузі поширення вищої освіти не лише серед країн Центральної Європи, а й у світі загалом. Про це свідчить, зокрема високий показник «рівня поширення вищої освіти» (цей індикатор вказує на відповідну частку населення країни віком від 25 років і більше, що має вищу освіту), значення якого для нашої країни міжнародним експертом оцінюється у (38 %). На регіональному рівні Україна поступається за цими показниками тільки – США (відповідний показник оцінюється на рівні (38,6 %), Ізраїлю (42,4 %) та Канаді (43,9 %) (табл. 1).

Коефіцієнт відношення кількості студентів, які навчаються у ВНЗ, до чисельності населення відповідного віку, що теоретично може навчатися у ВНЗ після здобуття середньої освіти (Gross enrolment ratio), вказує на те, що Україна на освітній карті світу займає за цим показником одну з провідних позицій. За даними відкритої міжнародної бази освітніх даних Світового банку EdStats, значення цього показника для України 2010 року оцінювалося на рівні 79,5 %. Це означає, що нині в середньому майже кожен восьмий представник української молоді (віком 17–22 роки) навчається у вищому навчальному закладі. Для Польщі – 70,5 %, Угорщини – 61,7 %, Чехії – 60,7 %, Японії – 59 %, Великобританії – 58,5 %, Казахстану – 40,8 % (рис. 1).

Таблиця 1*

Рівень поширення вищої освіти у країнах Центральної та Східної Європи та інших країнах світу

Країна	Рівень поширення вищої освіти,%		
	Середній для чоловіків і жінок	Серед чоловіків	Серед жінок
Албанія	9,8	11,7	8,1
Туреччина	10,1	12,3	8,0
Румунія	11,4	12,0	10,9
Македонія	12,2	13,8	10,7
Словаччина	13,2	14,8	11,8
Чехія	13,3	15,0	11,7
Угорщина	14,7	15,2	14,3
Сербія	15,4	16,4	14,4
Чорногорія	16,6	15,1	16,9
Молдова	16,3	15,2	17,2
Польща	18,8	17,0	20,4
Болгарія	20,5	17,6	23,2
Словенія	20,7	18,7	22,7
Латвія	24,9	19,3	29,6
Литва	26,8	23,6	29,3
Естонія	27,5	23,9	30,3
Україна	38,0	35,8	39,7
Довідково:			
Німеччина	24,0	29,4	18,9
Японія	30,0	33,8	26,4
Фінляндія	31,2	28,4	33,8
Велика Британія	31,5	31,6	31,3
Австралія	36,8	33,8	39,8
США	38,6	38,0	39,2
Ізраїль	42,4	39,8	44,9
Канада	43,9	41,8	45,8

* Складено за даними [12].

За даними Державного комітету статистики України у складі університетського сектора країни (вузи III–IV рівня акредитації), станом на 2012–2013 навчальний рік налічувалося 334 вищих навчальних закладів, з яких 65 % – державної форми власності. Варто зазначити, що прийняття нового Закону «Про вищу освіту» дозволило скоротити кількість українських ВНЗ з 802 до 317. До кінця навчального року їх стане менше 300.

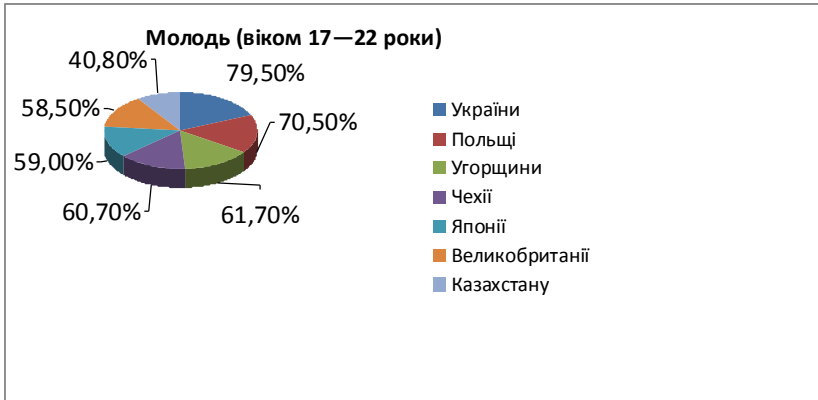

Рис. 2. Коефіцієнт відношення кількості студентів, які навчаються у ВНЗ, до чисельності населення відповідного віку

В монографії «Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні» за редакцією А. Ф. Павленка та Л. Л. Антонюка [12] відзначається, що для більшості показників у довгостроковому періоді характерна зміна тренда, що припадає на 2006–2008 рр., коли приріст кількості ВНЗ, чисельності студентів, а також їхнього зарахування до вищих навчальних закладів змінилися на спад. Таку динаміку можна пояснити впливом глобальної фінансово-економічної кризи та самокоригуванням вітчизняного ринку послуг вищої освіти у відповідь на зміни макроекономічної кон'юнктури в країні і трансформацію національного ринку праці.

Порівняно з іншими країнами світу, за даними Глобального освітнього дайджесту 2011, галузева структура підготовки фахівців в Україні є дещо деформованою в частині абсолютного переважання напрямів підготовки «Соціальні науки, бізнес і право» (у Польщі – 45 %) та «Інженерія, промислове виробництво, будівництво» (в Україні – 21 %, Японії – 18 %, Швеції – 17 %, Франції – 16 %, Чехії – 14 %, Польщі та Великобританії – 9 %) (табл. 2).

А. Ф. Павленко та Л. Л. Антонюк відзначають, що така національна структура підготовки фахівців не є ефективною, оскільки не відображає реальних потреб українського ринку праці та зумовлює неспроможність багатьох випускників університетів знайти для себе перше робоче місце за спеціальністю після завершення навчання, а відтак – високий рівень безробіття серед молоді [12].

Таблиця 2*

Структура випуску фахівців ВНЗ різних країн світу за галузями знань (%).

Галузь знань	Україна	Росія	Польща	Чехія	Угорщина	Франція	Швеція	Великобританія	США	Японія	Саудівська Аравія	Бразилія
Наука	4	6	7	9	6	11	7	13	8	3	20	7
Інженерія	21	22	9	14	8	16	17	9	7	18	4	6
Освіта	9	10	16	14	13	2	16	11	11	7	7	23
Гуманітарні науки та мистецтво	5	3	8	7	12	11	6	16	13	15	41	3
Соціальні науки бізнес і право	45	46	44	33	40	41	24	31	38	27	15	38
Сільське господарство	4	4	2	4	2	1	1	1	1	2		2
Здоров'я і добробут	5	6	9	9	10	15	26	18	15	13	9	14
Послуги	6	2	6	5	9	4	3	1	7	9		2
Інші сфери	2	2		5				1		6	4	5

* Складено за даними [12].

В. Семиноженко [13], аналізуючи нинішню ситуацію з підготовки спеціалістів у вітчизняних університетах та інститутах зазначає, що в Україні ситуація обтяжена тим, що номенклатура спеціальностей у ВНЗ абсолютно не відповідає реальним потребам економіки. За останнє десятиріччя співвідношення між фахівцями природничо-технічного і гуманітарного профілю змінилося з 80:20 на 20:80. У підсумку до 70% усіх фахівців з вищою освітою не можуть працевлаштуватися за спеціальністю. Водночас пустують тисячі вакансій, для заповнення яких вітчизняні ВНЗ нікого не готують.

Необхідна підготовка спеціалістів відповідно до потреб національного господарства, уточнення переліку посад, якими можуть займатися бакалаври і магістри. Однією із проблем організації вищої освіти в рамках Болонського процесу є можливість міжнародної студентської мобільності на безкоштовній основі, аж до отримання диплома бакалавра закордонного ВНЗ.

За даними міжнародного фонду дослідження освітньої політики Україна відноситься до країн з переважанням від'їзної мобільності над

в'їзною. За даними державної служби статистики в Україні навчається близько 43000 іноземних студентів (на початок 2011/12 навчального року) при цьому при річному приїмлі понад 8000 осіб. Найбільша кількість іноземних студентів в Україну приїздить з Туркменістану, Китаю, Російської Федерації, Індії та Йорданії. Водночас, ще більша кількість українських громадян здобуває вищу освіту за кордоном. Найбільшою популярністю серед них (за нашими оцінками) користуються Польща, Німеччина, США, Російська Федерація.

За результатами опитувань українських та європейських студентів [14], основними перешкодами до міжнародної мобільності виступають (табл. 3).

Таблиця 3

Перешкоди до міжнародної мобільності

Українські студенти	Європейські студенти
Брак коштів	Брак коштів
Недостатній рівень знання іноземних мов	Недостатній рівень знання іноземних мов
Візові складності	Візові складності
Брак інформації	Брак інформації
Відсутність потреби	Недостатній рівень знання
	Брак інформації
	Обмежений доступ до програм мобільності

Порівняння дозволяє зробити низку висновків про подібність та відмінність перешкод на шляху українських та європейських студентів до мобільності. Загальною проблемою є брак коштів, що особливо гостро відчувається у зв'язку з низьким рівнем життя в Україні. Серйозні перешкоди для українців створюють недостатній рівень знання іноземних мов та візові складності, що не є настільки вагомим в Європі. Проблема з рівнем знань іноземних мов є спадщиною навчання в середній школі, а візові складності є наслідком політичного фактору.

Натомість, серед перешкод європейці виділяють особисті обставини, проблеми з визнанням та організацію навчання, що українськими студентами не сприймаються як вагомні перешкоди [14]. Однак будь-яке нововведення викликає труднощі та проблеми на фоні подолання яких відбувається поступовий розвиток.

Так, комплексна оцінка вищої освіти в Україні яка представлена в монографії «Дослідницькі університети» [14], у контексті її сильних і слабких сторін, отримала свій розвиток у відомому міжнародному рейтингу

національних систем вищої (третинної) освіти, що його складає провідна світова мережа дослідницьких університетів Юніверсітас 21 (U21 Rankings of National Higher Education Systems 2013). На основі міжнародного бенчмаркінгу ресурсного забезпечення вищих навчальних закладів, навколишнього середовища, що передбачає оцінку державної політики й регулювання у сфері вищої освіти, існуючих міжнародних зв'язків ВНЗ і результативності останніх, Україна посіла 2013 року 35-те місце серед 50-ти досліджуваних країн за рівнем розвитку вищої освіти. Лідуючі позиції у світовому рейтингу зайняли США і Швеція (відповідно 1-ше й 2-ге місця), а серед постсоціалістичних країн відзначилися Словенія (23 місце), Чехія (25), Польща (30), Сербія (32), і Угорщина (34).

До конкурентних переваг системи вищої освіти України, за методикою Юніверсітас 21, належать такі, які більшою мірою визначають її «соціальний профіль» або «соціальну структуру», тобто які характеризують ступінь формування системи тих чи інших соціальних інститутів і практик, що дозволяють задовольняти соціальні потреби суспільства або окремих його груп. Сюди можна зарахувати, зокрема, високий рівень гендерної рівності в національному студентському та академічному середовищі, належну якість системи статистичних даних у сфері вищої освіти, високий рівень доступу населення до послуг вищої освіти, що виражається через показники його поширення та загального охоплення ним населення. Водночас згадані індикатори (фактори) не є критично важливими для становлення університетів світового класу. Оцінка ключових факторів глобальної конкурентоспроможності університетів, що визначаються Юніверсітас 21, через такі індикатори, як ресурсне забезпечення вищих навчальних закладів, якість державної політики і регулювання у сфері вищої освіти, а також, що особливо важливо, результативність (продуктивність) ВНЗ, в Україні залишає бажати кращого.

Проблеми свідчать про необхідність подальшого реформування системи освіти України. 1 липня 2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про вищу освіту». Новий закон передбачає цикл змін:

- розширення автономії ВНЗ. Це означає, що ВНЗ матимуть право розпоряджатися заробленими коштами на власний розсуд, зможуть самостійно визначати організацію навчального процесу;

- ВНЗ формуватимуть свої програми, вирішуватимуть, які саме дисципліни туди занести.

- законодавчо закріплюється ЗНО як основний критерій при вступі до ВНЗ. Конкурсний бал визначатимуть сертифікати ЗНО та середній бал атестата у співвідношенні не менше 20 % на кожний сертифікат і не більше 10 % для бала в атестаті;

- узгоджується ступенева система вищої освіти України з європейською. Зокрема, узгоджується національна рамка класифікацій, встановлюються

такі освітні рівні й ступені: «молодший спеціаліст», «бакалавр», «магістр», «доктор філософії», «доктор наук». «Спеціаліст» і «кандидат наук» у законопроекті відсутні, вони прирівнюватимуться до «магістра» та «доктора філософії» відповідно;

– ВНЗ зможуть видавати власні документи про вищу освіту та дипломи державного зразка;

– до єдиної державної електронної бази з питань освіти вноситиметься вся інформація про видані дипломи. Доступ до бази здійснюватиметься через офіційний веб-сайт МОН України;

– планується створення Національного агентства з якості вищої освіти, яке здійснюватиме ліцензійну експертизу, а також акредитацію спеціальностей;

– конкретно визначаються три типи ВНЗ: університети, академії, інститути;

– устанавлюється новий порядок присудження ВНЗ статусу національного й дослідного (здійснюється за поданням Національного агентства з якості вищої освіти);

Ці зміни спрямовані на розв'язання складних проблем. Ситуація на ринку послуг не дасть жодної можливості університетам ухилитися від вирішення невідкладних завдань. Неякісний ВНЗ приречений на зникнення з освітнього поля України.

На підставі дослідження аналітичних матеріалів, визначено, що у сфері вищої освіти України відбулися великі зміни, особливо важливим є приєднання України до Болонської системи. Однак, низка проблем та недоліків потребує подальшого удосконалення, що і передбачено новим Законом України «Про вищу освіту» у якому говориться про створення умов для розкриття та реалізації освітнього потенціалу України.

1. Андрущенко В. П. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного огляду) / В. П. Андрущенко // Вища освіта України, 2001. – № 1. – С. 11–17. 2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / склад авт. : Андрущенко В. П., Бех І. Д., Биков В. Ю. та ін. / за ред. В. Г. Кременя. – НАПН України. – К. : Пед.думка, 2011. – 301 с. 3. Артемчук Г. І. Вища школа України : реалії і тенденції розвитку / Г. І. Артемчук, В. В. Попович, Г. Г. Січкаренко. – К. : Ленвіт, 2004. – 176 с. 4. Луговий В. І. Стратегія реформування освіти в Україні : рек. з освіт. політики / В. І. Луговий. – К. : К.І.С., 2003. – 296 с. 5. Луговий В. І. Вища освіта через дослідження: концептуальні засади здійснення й оцінювання / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Вища освіта України : тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. – 2012. – № 3. – С. 16–28. 6. Згуровський М. Реформа вищої освіти – необхідний чинник суспільних перетворень [Електронний ресурс] / М. Згуровський // Зеркало тижня. Україна, 2012. – № 2. – 23 січ. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/reforma_vischoyi_osviti_neobhidniy_chinnik_suspilnih_peretvoren.html. – Назва з екрана. 7. Яблонський В. А. Щодо концепції реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / В. А. Яблонський. – Режим доступу : <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Jablonskiy1.htm>. – Назва з екрана. 8. Яблонський В. А.

Вища освіта України на рубежі тисячоліть : пробл. глобалізації та інтернаціоналізації / В. А. Яблонський. – К., 1998. – 227 с. **9.** Войтенко Г. О. Проблеми і шляхи реформування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Г. О. Войтенко, В. П. Войтенко, Л. О. Теліс // Філософські дослідження : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 14. – Режим доступу : <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1169>. **10.** М. Винницький. Впровадження третього циклу вищої освіти – ключ до успіху Болонського процесу / М. Винницький // Вища школа. – 2008. – № 12. – С. 20–27. **11.** Киркач В. М. Філософські аспекти педагогіки у контексті Болонського процесу / В. М. Киркач // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : Зб. наук. праць. Випуск ХІХ. – К. : Міленіум, 2007. – С. 265–273. **12.** Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2014. – 350 с. **13.** Семиноженко В. «Повернути науку в Україну» // Урядовий кур'єр, № 48 (4446) 17 березня 2011 року. **14.** Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнародний Фонд дослідж. освіт. політики»; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. – К. : Таксон, 2012. – 54 с. **15.** Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556–VII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38. – С. 2004.

Рецензент: д.псих.н., професор Михальчук Н. О.